

דף לח

'מצות של מעשר שני, לדברי רבי מאיר אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח... אתרוג של מעשר שני לדברי רבי מאיר אין יוצא בו ידי חובתו ביום טוב'. שינה לשונו ואמר 'יום טוב' ולא אמר 'בסוכות' כשם שאמר 'בפסח' – להדגיש שרק ביום טוב של סוכות אינו יוצא מפני שצריך לכם, אבל בשאר ימות החג – יוצא אף באתרוג שאינו שלו (עפ"י רש"ש).

'אלא מצה מי כתיב 'מצתכם?' אמר רבא ואיתימא רב ימר בר שלמיא: אתיא לחם לחם; כתיב הכא לחם עני וכתוב התם והיה באכלכם מלחם הארץ...'. משמע מכאן שמצה שאינה שייכת לאדם אינו יוצא בה ידי חובתו, והאוכל מצה גזולה לא יצא. הלכך צריך להזהר שלא תתחלף מצתו במצת חברו, ומי שאבדה לו אחת מהמצות, צריך ליתנה במתנה גמורה למי שבאה לידו, כדי שלא יאכל הלה מצה גזולה (רוקח; מהר"ם חלאוה; הגהות אשר"י ועוד). וכן פסק הרמב"ם (חמץ ו), שאין אדם יוצא במצה גזולה. ואולם בירושלמי מובאת דעה שיצא בדיעבד (עפ"י הרא"ש, מהר"ם חלאוה ועוד).

ויש מי שכתב [עפ"י משמעות דברי הרמב"ם] שרק משום 'מצוה הבאה בעבירה' לא יצא בגזולה (כפי שכתב הלבוש תנר. והואיל ותחילת המצוה נעשית בלעיסה הרי המצוה באה בעבירה. ע' מקו"ח), אבל לא משום שאינה שלו. ויש לבאר זאת כי לא מצינו פטור מחלה בעיסה השייכת לישראל אחר. לא נתמעט מערסתכם אלא עיטת גבוה או עיטת נכרי. וכמו כן י"ל במצה הנלמדת מחלה, שיוצאים במצה של ישראל אחר ורק בשל גבוה או של נכרי אין יוצאים [וכן אם אין לה בעלים מיוחדים, כגון מצה של טבל. עתוס'] (עפ"י שאגת אריה צו; קובץ שעורים). והרשב"א (בסוכה לה.) כתב שמצה גזולה בשעה שלעסה קנאה בשינוי והריהי שלו. לא נתמעט אלא מצה של מעשר שני לדעת האומר מומן גבוה הוא.

(ע"ב) 'מצה המשתמרת לשם מצה'. לדעת שלחן ערוך הרב, גדר השימור לשם מצה הוא שיהא אפשר לאכלה בפסח ולא תהא חמץ, אבל אין צריך לעשותה כדי לצאת בה ידי חובה בלילה הראשון [וצ"ע קצת בפסח שני כשאופה מצות לאכלם או, שהרי מותר שיהא עמו חמץ על שלחנו, וענין המצה הוא באופן חיובי, מצות אכילת מצה]. ויש חולקים. ואולי לכן נוהגים לומר 'לשם מצת מצוה' – להדגיש שמשמרים לצורך יציאת ידי חובה (משיעורי הגרשו"א).

'ותיפוק ליה דהוה ליה מצה עשירה? אמר שמואל בר רב יצחק: רביעית היא ומתחלקת היא לכמה חלות' ולכך נקט התנא 'חלות תודה ורקיקי נזיר', שרקיקי הנזיר אין בהם שמן כל כך אלא משיחה בעלמא, אבל לא חלות נזיר ששמנו מרובה והרי הן 'מצה עשירה', שלא כחלות תודה שהן מרובות ורביעית שמן המתחלקת בין כולן אין בהן עושר (מהר"ם חלאוה. וע"ע שער המלך הלכות חמץ דף מה).

לכאורה משמע מכאן שמעט מי פירות אינם ממהרים להחמיץ עם מים, שהרי חלות תודה נילושות במים עם מעט שמן. וכן כתב המהרש"א בתירוץ אחד וכן נקט בקרבן נתנאל, וכן מובאת סברה זו בשער המלך (חמץ ח, יב). וכן הורה הנצי"ב (בשו"ת משיב דבר ח"א לא). [ואין להקשות על כך מקיטוף במי פירות שאסרו לעיל, שאעפ"י שהוא דבר מועט, הואיל ואינו מעורב עם המים יש לחוש שהשכבה העליונה ממהרת להחמיץ. עפ"י שיעורי הגרשו"א].

ואולם בחזון איש (קכא, יב; קכב, ט) חכך לאסור שאף על פי שכמות מועטת של שמן אינה מהווה 'מצה

קלא

עשירה' אך אפשר שממהרת להחמיץ. ומחלות תודה אין הוכחה להתיר שהרי כך היא צורת עשיית שאמרה תורה, ומזדוים בדבר שלא תחמיץ. אפשר שבנידון שהורה הנצי"ב שם, בתערוכת משהו, הכל מודים שמוטר.

'אמר ר' אילעאי: שאלתי את ר' אליעזר... אמר לי: לא שמעתי. באתי ושאלתי לפני ר' יהושע... כשבאתי והרציתי דברים לפני ר' אליעזר אמר לי: ברית, הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.'
 'שמע מינה שכל הדברים המפורשים במשנה הלכה למשה מסיני הן ואע"פ שהן שנויין סתמא' (רבנו חננאל. וע' ירושלמי פאה ב,ד: 'אם באת הלכה תחת ירך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולן משוקעות במשנה).
 וצריך לפרש שמתחילה לא ידע רבי אליעזר, אך כשאמר לו בשם רבי יהושע, א"ל אם משנה היא, שבועה שהדברים נאמרו למשה מסיני (עפ"י שיעורי הגרשז"א).
'איכא דאמרי ברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.' רבנו חננאל מפרש שלפי הלשון הזו, רבי יהושע הוא שאמר בעצמו 'ברית הן הן הדברים...!'
 'ולא טעמא בעיא...!'. הגם שהלכה למשה מסיני אינה צריכה טעם (ע' מנחות כט: וירושלמי מגילה א,ט) – במקום שנוכל ליתן בה טעם וסברא נותנים (ע' שדי חמד כללים ה,לד). גם יש לומר על פי מה שכתבו ראשונים שלפעמים השתמשו בביטוי 'הלכה למשה מסיני' אף בדינים דרבנן שאינם הלכה ממש אלא כלומר הלכה קבועה וברורה היא שאין להרהר אחריה (ערא"ש מקואות א; קרית ספר מתנות עניים ו; הגהות מהר"צ חיות חגיגה ג: ועוד).

'כל לשוק אימלוכי מימלך; אמר, אי מזדבן מזדבן, אי לא מזדבן איפוק בהו אנא.' המפורשים נשאו ונתנו בשאלת 'אין ברירה' [ובפרי חדש רצה לחדש מכת שאלה זו, שדין שימור במצה אינו אלא מדרבנן. אך כבר תמחו על כך ממקומות רבים]. ושמא יש לחלק בין מקומות שצריך עשיה לשם הדבר באופן חיובי, כגון להחל קדושה על הקלף או ב'לשמה' שבגט, לשימור המצה שעיקרו שימור מחמץ ויציאה ידי חובה (משיעורי הגרשז"א). וע"ע בקובץ שעורים כאן (ומצות ראה יו"ד קיב,ג).
 [בקובץ שעורים הקשה מדין 'לשמה' בגט, שמצינו שאם בשעת המעשה אינו יודע בבירור את חלות המעשה, אין זה 'לשמה' [אעפ"י שבקנינים וחלויות אחרות אין חסרון משום 'ברירה' באי-ידיעת המצב הקיים אלא אם העתיד אינו ידוע], ומדוע כאן מועילה מחשבתו הרי גם אם נניח שבדעתו שיחול דין 'לשמה' רק לאחר שיתברר רצונו ואז הלא יהא מבורר לו הדבר, אף על פי כן עתה בשעת מעשה אינו יודע בבירור, וחסר ב'לשמה'.
 ושמא יש לומר שרק בגט צריך יחוד הגט לאשה המסוימת בבירור, משום שדרשו 'לה – ולא לה ולחברתה', משא"כ בשאר דיני 'לשמה'].

דף לט

'בחזרת ובתמכא... מצוה בחזרת. מאי חזרת – חסא...' החזרת היא זו הקרויה [גם כיום] 'חסא' כמבואר בגמרא ובפוסקים [ובלשון אשכנז: 'סאלאט']. התמכא – כתבו אחרונים שהוא ה'חריין', המכונה כיום 'חזרת' (כן נקט האגודה (פסחים לה) שהוא 'מירעטך' – 'חריין' בגרמנית]. וכן מצדד בתוס' יום טוב במשנה, וכ"ה במגן אברהם ועוד פוסקים. ואולם רבים מפרשים 'תמכא' אחרת – ע' רמב"ם; הערוך).
 במדינות אשכנז לא היו שאר מיני המרור מצויים, ולכן המנהג הרווח היה באכילת ה'חריין'. ואף על פי

א. רב הונא סבר שאפיית פת עבה עד טפח שנויה במחלוקת בית שמאי ובית הלל אם מותרת בפסח. ואולם רב יוסף דחה, שלא מצינו התר פת עבה אלא בלחם הפנים שנעשה בוריוזים ובפת עמילה ובעצים יבשים ובתנור חם ושל מתכת, אבל בפסח אין התר [ומחלוקת בית שמאי ובית הלל אמורה על אפיית פת מרובה ביום טוב, ומשום טירחה שלא לצורך. וע"ע בכיזה כב:].

שיעור העיסה הראויה לפסח, שאפשר לשומרה מחימוץ – להלן מה.

ב. אמרו חכמים: אין עושים סריקים המצוירים בפסח, מפני שהאשה שוהה עליה ומחמצתה [אבל אם כבר נעשתה, יוצאים בה ידי חובת אכילת מצה כאמור]. ולא חילקו חכמים אם עשאה ביד אם בדפוס במהירות. רבי אלעזר בר' צדוק מסר בשם אביו שלא אסרו אלא בשל נחתומים, המקפידים על הצורה, ולא בשאר בני אדם. ויש מוסרים להפך: לא אסרו בשל נחתומים, שרגילים ובקיאים בדבר ויש להם דפוסים (רש"י). רבי יוסי מתיר בסריקים כעין ריקים (שהם דקים וקלושים ואינם ממהרים להחמיץ) ואוסר בעבים כגלוסקאות (עפ"י רש"י).

א. הרי"ף נקט להתיר בשל נחתומים, שהואיל ובקיאים הם אינם שוהים באפייה – כ'מעשה רב' דרבי צדוק וכו' איכא דאמרי' (וערא"ש).

ורבי"א אמר שהלכה כרבי יוסי שאמר עושים סריקים כעין ריקים, 'ועל זה סומכין העולם לציייר המצות' (מובא בהגהות אשרי. וכן הוא בתור"פ).

ב. לא אסרו אלא צורות חיות ועופות וכדו', אבל לא סימונים בעלמא (תור"פ; מהר"ם חלאוה ועוד).

דף לח

ע. א. האוכל מצה שאינה שייכת לו, האם יוצא בה ידי חובתו בפסח?

ב. מעשר שני, האם הוא ממונו של האדם? מאי נפקא מינה?

ג. מהו שיצא אדם ידי חובת מצה בחלה של מעשר שני בירושלים?

ד. מהו לצאת ידי חובה בלקוח בכסף מעשר? וכן בחלה הלקוחה בכסף מעשר?

ה. חלות תודה וריקקי נזיר – האם יוצאים בהם ידי חובת מצה בפסח?

א. רב אסי אמר שלדעת הסובר מעשר שני ממונו גבוה הוא, אין אדם יוצא בו ידי חובת מצה לפי שאינו שלו, ולמדו מגזרה שוה מחלה (לחם לחם), כשם שחייב חלה אינו אלא בשלו (ערסתכס), כך במצה.

א. פסק הרמב"ם (חמץ ו) שאין אדם יוצא במצה גזולה. הלכך יש להיזהר שלא תתחלף פתו בפת חברו (ראשונים). ואולם בירושלמי מובאת דעה שיוצא בדיעבד (ע' ברא"ש). ויש מפרשים שלא נתמעט אלא מצה של גבוה או של נכרי, ולא מצה השייכת לישראל אחר. והגזולה פסולה רק משום 'מצוה הבאה בעבירה' (עפ"י קובץ שעורים). ויש סוברים שאין פסול 'מצוה הבאה בעבירה' באכילת מצה וכד' (ערמב"ן וריטב"א; רשב"א סוכה לה).

ומסתמת דברי השלחן-ערוך (תנה, ד) משמע שהאוכל מצה גזולה צריך לחזור ולאכול מצה אחרת בברכה. ואולם אפשר שיש לחוש לדעת הראשונים שכבר יצא בדיעבד (עפ"י באור הלכה).

ב. אף על פי שמצה המשתמרת לשם דבר אחר פסולה כדלהלן, אם נשתמרה לשם מצה שאינה שלו אינה נפסלת בכך (עפ"י תוס').

ב. לדברי רבי מאיר, מעשר שני ממון גבוה הוא ואין אדם יוצא בו ידי חובת מצה ואתרוג (לכס). כמו כן עיסה של מעשר שני פטורה מן החלה (ערסתכס). ולדברי חכמים מעשר ממון הדיוט הוא ויוצאים בו במצה ובאתרוג וחייב בחלה.

במסכת קדושין (נג-נד) מבוארת נפקותא נוספת בשאלה זו, האם אפשר לקדש אשה במעשר-שני אם לאו. וכן נפקא מינה לענין תשלומי כפל לגנב, וכן חיוב חומש לגזולן שנשבע והודה. וכן נפקא מינה לענין מעשר שני שנמצא בעיר הנדחת (ע' סנהדרין קיב ועוד). הרמב"ם, לענין קדושי אשה וחייב כפל פסק שמעשר שני ממון גבוה הוא (מעשר שני ג, כד; אישות ה, ד), ומאידך פסק (חמץ ומצה ו, ח; בכורים ו, ד) שיוצאים במעשר שני בירושלים, ועיסת מעשר שני חייבת בחלה. (ובארו שיטתו בפנים שונות - ע' בנושאי כלים ובשער המלך שם; לחם משנה אישות ה; בית הלוי ח"א כה; ברכת מרדכי ח"ב טו ועוד).

ג. חלה של מעשר שני בירושלים [לכהן, שהיא מותרת לו באכילה]; נסתפק ריש לקיש לדעת רבי עקיבא שיוצאים במצה של מעשר שני, שמא אין יוצאים בו מפני שאין לה התר בכל מושבות כשאר מעשר שני שיש לו התר לכשיטמא, שהרי אם תיטמא החלה תיאסר באכילה, או שמא הואיל ואילו לא קרא עליה שם חלה היה לה התר בכל מושבות, די בכך. לפי 'איכא דאמרי', היה פשוט לריש לקיש שאומרים 'הואיל' ויוצאים בה [וכן סובר רבא].

ד. הלקוח בכסף מעשר; לדברי חכמים שיש לו פדיון (מדאורייתא בריחוק מקום, וכן בקירוב מקום אם נטמא. עפ"י תוס'), דינו כדיון מעשר שני ויוצאים בו ידי חובת מצה לרבי עקיבא. ואפילו לדברי רבי יהודה שהלקוח לא ייפדה אלא ייקבר, הואיל ואילו לא היה לקוח היה לו התר בכל מושבות - יוצאים בו (שהלקוח אינו חמור יותר מהמעשר עצמו. רש"י). ואולם אם היא חלה הלקוחה בכסף מעשר, נסתפק ריש לקיש [ל'איכא דאמרי'] שמא אין אומרים שני 'הואיל' - הואיל ולא היה לקוח והואיל ולא קרא עליה שם]. ואמר רבא: מסתבר שם מעשר אחד הוא, וכיון שיוצאים במצת מעשר לרבי עקיבא, יוצאים גם בלקוח ואפילו הוא חלה.

ה. חלות תודה ורקיני נזיר; עשאן לעצמו, אינו יוצא בהם ידי חובת מצה (שאינה משתמרת לשם מצה אלא לשם דבר אחר, ונאמר ושמרתם את המצות - שתהא משתמרת לשם מצה (רבה). או לפי שאינה ראויה להאכל לשבעה ימים, ונאמר שבעת ימים מצות תאכלו (רב יוסף). ואף על פי שעדיין לא נתקדשו, שלא שחט הזבת, מ"מ אפייתו היתה לשם מצה שאינה ראויה לשבעה. רש"י ותוס').

א. נתכוין לשם תודה וגם לשם מצה; לרבה יוצא בה ידי חובה שהרי שימר לשם מצה, ולרב יוסף אינו יוצא שהרי אינה עשויה לשבעה. כן נראה לכאורה עפ"י רש"י. ואולם החזון-איש (קכד) נקט שגם לרבה פסול, שכל שזוקק לעשותו מצה בשביל מצוה אחרת לא נתרוקנה מחשבתי לשם מצה ואין זה נחשב 'לשמה'. אינו יוצא לרבה אלא כשאפה לשם מצה ונמלך והקדישן ושחט עליהן הזבת [וצ"ב הלא אנו אופים בשביל כל ימי הפסח ולא דוקא למצות לילה ראשון. ועוד, מי שהחמץ מוזקו ואופה המצה אף לשם בריאות גופו, וכי נאמר שאינו יוצא בה ידי חובה. הגרשז"א]. אבל לרב יוסף לא יצא גם באופן זה - שהרי אינה מצה הראויה לשבעה.

ב. לדעת הפוסל משום שאינה נעשית לשבעה, אפשר שבפסח שני אינה פסולה. וצ"ע (עפ"י חזון איש. והגרשז"א בשיעוריו הניח בפשיטות שאין שייך דין 'ראויה לשבעה' בפסח שני, ותמה על דברי החזון"א).